

SPLAVARSKI MUZEJ JAVNIK

Drava je bila pred ureditvijo cest in železnic edina transportna pot za les, ki so ga predvsem s Pohorja in Kozjaka vozili čez Podravje in Podonavje. Po Dravi so prevažali predvsem les iglavcev, pa tudi drugo blago: izdelke iz fužin, apno, steklarske izdelke in podobno.

Začetki plovbe po Dravi segajo že v rimsko dobo. Rečni promet je imel pomembno vlogo v mestu Poetovia (Ptuj), kjer sta bila cestno križišče in postojanka rimsko-panonske flote.

Splavarstvo na Dravi se prvič omenja leta 1280. Iz Velikovca so takrat vozili prazne vinske sode do Maribora. Iz Koroške so po Dravi dostavljali svinec, živo srebro, železo in železne izdelke na Ogrsko in do Turčije. Prvi pisni dokumenti o splavarjenju lesa so iz 14. stoletja.

V 18. stoletju se je razmahnila industrializacija in s tem povečano izsekavanje gozda. Lesna trgovina je dosegla velikanske razsežnosti. Les so vozili k Dravi večinoma z živino ter ga nato nalagali na šajke¹ in splave. Veliki lesni trgovci in prevozniki po Dravi so les dostavljali do nižje ležečih predelov Štajerske, posebno pa na Hrvaško, v Slavonijo in na mejo s Turčijo. V takratni Ogrski sta bila Osijek in Novi Sad glavni pristanišči za pohorski les. V sredini 19. stoletja se je po Dravi na leto prepeljalo od 700 do 800 šajk in od 1100 do 1200 splavov. Razvoj železnice v sredini 19. stoletja je vplival na zaton voženj s šajkami, ne pa tudi na zmanjšanje splavarjenja, saj je splavarstvo še vedno pomenilo cenejši prevoz.

Leta 1913 so se lotili gradnje prve hidroelektrarne na Dravi – Fale, obratovati pa je začela leta 1918. Naredili so splavnico, ki je omogočala prehod splavom. Z začetkom druge svetovne vojne, leta 1941, so splavi nehali voziti. Pozneje so zgradili še druge elektrarne na Dravi, vendar niso več omogočale prehoda. Za prebivalce Dravske doline je bil gozd zelo pomemben vir zaslužka. Mnogim kmetom je pomenil osnovo za preživetje. Kmečki sinovi, ki niso ostali na domačiji, kočarji brez zemlje in drugi so našli zaslužek v ža-

Hiša, v kateri je splavarški muzej. Foto: Boža Grafenauer, maj 2001.

garstvu in splavarstvu, povezanim z gozdom in odvisnima od njega. Gozdarstvo in žagarstvo ter z njima povezana lesna trgovina s splavarstvom so bili poleg kmetijstva glavne gospodarske dejavnosti teh krajev. V splavarskih pristaniščih in na splavih je bilo zaposlenih do 500 delavcev. Splavarji so v primerjavi z delavci v drugih panogah zaslužili dobro. Zaposlitev ni bila stalna, saj so vozili od marca do novembra. Pozno jeseni so delali v gozdu. Tako je bila večina splavarjev vključena v ves postopek spravila lesa, od poseka, prevoza, predelave na žagah do splavarjenja.

Prav zaradi stoletne splavarske tradicije ni nič čudnega, da so v krajih ob Dravi, na primer v Javniku pri Ožbaltu, po desetletjih popolnega zatona vaščani začeli na svojo pobudo dejavno obujati splavarstvo, nekdanje vitalno dejavnost tega območja. Pobudnik je Franjo Šarman, vnuk zadnjega velikega dravskega splavarja – »karmoniša«. Prvi »taljanšek« – manjše in za prevoz gostov nekoliko prilagojeno plovilo – je izdelal in splavil pred dobrimi tremi leti. Kmalu je izurjena skupina flosarjev na »krov« dravskega splava privabila na stotine turistov, v vasi Javnik med Breznom in Ožbaltom pa je zrasel pravi splavarski pristan. Odprli so ga v obnovljeni družinski hiši Šarmanovih, tik ob Dravi, ob ma-

gistralni cesti pa je podjetni potomec velikega splavarja postavil tudi gostilno.

Hiša, v kateri je urejen splavarski muzej, stoji tik ob Dravi, v vasi Javnik, natančneje med krajema Podvelka in Ožbalt v Dravski dolini. Letnica nastanka hiše ni povsem jasna, zgrajena je bila v prvih letih 20. stoletja. V njej naj bi sprva prebival zidar ali cestar,² ki jo je najverjetneje tudi zgradil. Leta 1932 je hišo kupil Jakob Šarman in se tja preselil z družino. Pozneje je večkrat zamenjala lastnike, nazadnje je v njej živel splavar Franc Šarman ml. z ženo. Franc Šarman ml. je že v rani mladosti začel slediti družinski tradiciji, prevzel je tudi najvidnejšo vlogo v družini. Zgodaj se je seznanil z reko Dravo in njenimi pastmi, vožnjo je na »rajžah«, ki jih je bilo več sto, izpopolnil do podrobnosti. Zaslovel je kot mojstrski splavar, na primer v »lentštat« Dravograd, pristanu, kjer plov-

¹ Šajke so bila plovila, dolga do 14 in široka 6 metrov. Upravljal jih je šest splavarjev. Od 16. stoletja so imele pomembno vlogo v bojih s Turki. Uporabljali so jih za prevoz čet in vojnega materiala ter kot bojne enote. V 16. stoletju so v Vučenici zgradili več splavov in šajk, s katerimi so dobavljali vojni material četam na Hrvaško. Takrat je v Vučenici obstajala tudi bravtoviščina splavarjev.

² Od informatorjev smo dobili različne podatke.

bo ovira naporen in nevaren diagonalni tok, je splav vedno varno prepeljal mimo stebrov mostu. Kot dober gospodar je zaposlitev in zaslužek ponujal še mnogim splavarjem v Dravski dolini. Pogodbo je imel z največjim lesnim trgovcem Ivanom Veržunom iz Dravograda, ki je odkupoval les iz Mislinjske, Mežiške in Dravske doline ter ga prodajal v Podravino, Srem, Bačko in Banat. Na leto je sestavil od 200 do 220 splavov, kar je zahtevalo več kot 20.000 kubičnih metrov lesa. V njegovih posadkah sta vladala red in disciplina, zato večjih neizgodb pri plovbi ni bilo. Franc Šarman ml. je umrl leta 1989 in hišo zapustil vnuku Franju Šarmanu, ta pa je začel po svoje obujati družinsko splavarsko tradicijo.

Zunanost hiše, ki je bila v desetletjih po drugi svetovni le neznatno predelana, je predlani in lani s svojimi in sredstvi iz programa Evropske unije Phare obnovila občina Podvelka.

Nosilec vsebinske zasnove projekta Splavarski muzej, torej postavitve stalne razstave, je

Koroški pokrajinski muzej Slovenj Gradec s sodelavci, pri uresničitvi projekta pa so sodelovali tudi številni domačini in sodobni »Šarmanovimi flosarji« iz Javnika. Koncept postavitve so pripravili Marko Košan, Tomo Jeseničnik in Brigita Rapuc, vsebinsko zasnovo Maja Kanop, Boža Grafenauer in Peter Macuh, dokumentarno gradivo so prispevali Ludvik Cepec, Franjo Šarman in Pokrajinski muzej Maribor. Razstavo je oblikoval Uroš Grabner, panoje in fotopovečave je izdelal Foto Tabor Maribor, razstavne lutke so delo akademskega slikarja Bonija Čeha iz Kranja, tekstilije pa so naredili v Srednji šoli Muta.

Vsa tri nadstropja »Šarmanove hiše« v Javniku (pritličje, podstrešje in klet) so namenjena za muzejsko predstavitev dokumentarnega (fotografije, dokumenti) in originalnega (predmeti) gradiva o splavarjenju v zgornji Dravski dolini.

Vsebinski koncept razstave je glede na prostorske možnosti izkoristil kombinacijo klasične dokumentarne (stenski panoji, vitrine) in ambientalne postavitve (bivalni prostori).

Pritlični prostori so temelj muzejske predstavitve. Vhodna veža povezuje vse prostore v hiši, v njej začenjamo ogled muzeja, tu so podatki o ustvarjalcih razstave in povečava fotografije splavarja s kratko flosarsko pesmijo.

Levo vstopimo v veliko sobo, kjer se na stenskih panojih s fotografijami seznanimo z različnimi temami in zgodovinskim pregledom splavarstva. Prikazani so gradnja šajk in splavov, organiziranost vožnje, pot splava, ovire in nesreče na vožnji ter nekaj o splavarskih zavetnikih, organizacijah splavarjev³ in pristaniških pristojbinah, pa tudi življenje splavarjev.

Avtor večine fotografij je splavar in ljubiteljski fotograf Ludvik Cepec, ki je skoraj na vse vožnje nosil fotoaparatus. Njegova zapaščina je izredne vrednosti, pristen zapis splavarskega dogajanja v okolici Ožbalta ob koncu 19. in v začetku 20. stoletja. Njegove fotografije so glavni slikovni vir splavarskega muzeja in v veliko pomoč ljudem, ki so začeli obujati dejavnost. Podatkov o splavarstvu na Dravi je namreč raz-

Predstavitev poti splava in življenja splavarjev na stenskih panojih. Foto: Boža Grafenauer, maj 2001.

meroma malo, obstajajo krajše in fragmentarne raziskave.

V vitrinah so nekateri originalni in osebni predmeti splavarjev ter maketa splava. V vitrine smo denimo postavili denar, kovance, ki so jih zaslužili in »obračali« nekdanji splavarji: najstarejši (srebrnik 1780) je iz časa Marije Terezije, večina kovancev je iz prve polovice 19. stoletja, nekaj dinarjev, bankovcev, je iz tridesetih let 20. stoletja (last Darko Kmetec, Podvelka); posodo za kuhanje kave na splavu (last Darko Kmetec, Podvelka); pipo za kajenje, ki jo je uporabljal nekdanji splavar iz Kaple – pipa ima tri nastavke različnih dolžin, za delovni dan, nedelje in praznike (last Darko Kmetec, Podvelka). Koledar kmečke zveze in Veliki slovenski spisovnik s splavarsko evidenco ter legitimacije za prevoz po železnici s popustom so pripadali gospodu Francu Šarmanu (last Franjo Šarman, Javnik). V hiši so razstavljeni tudi večji predmeti, na primer splavarska vrv za privezovanje in vleko, ročna žaga in veliki splavarski sveder (last Franjo Šarman, Javnik), cepin in malarin (last Darko Kmetec, Podvelka).

Iz največjega prostora so vrata v sobo, spalnico iz konca 19. stoletja, z ambientalno postavitvijo. Poleg značilne postelje, omare in stenskega ogledala daje največji pečat prostoru ženska lutka, nosečnica ob oknu z razgledom na Dravo, ki bere pismo svojega moža, splavarja.

Šrambo smo izkoristili za panoje, ki shematično prikazujejo »zbijanje« šajke in taljanska. Predstavljeni so načrti z merami in nekaj orodja, ki so ga potrebovali pri sestavljanju splavov.

Dravski splavarji so že pred prvo svetovno vojno vezali splave, imenovane hlodovci. Splav je bil sestavljen iz lesa in v celoti delo splavarjev, katerih glavno orodje sta bila sekira in sveder. Hlodovci so bili spredaj ožji in zadaj širši, les pa je bil naložen prečno in na vrhu prevezan. Široki so bili približno 5 metrov in dolgi od 16 do 24 metrov. Italijanski tesarji so dravske splavarje naučili gradnje splavov po drugačnem postopku. Tak splav se je imenoval taljanšek. V nove splave se je lahko zbil tesan les različnih profilov in dolžin, tudi do deset metrov. Širok je bil od 5 do 6 metrov, dolg pa do 33 metrov. Takšen splav je lahko prepeljal do 120 kubičnih metrov lesa, to je skoraj od tri do štiri vagonne lesa. Z novo, gospodarnejšo tehniko vezave se je prevoz lesa po Dravi še povečal. Skupaj je naenkrat izplulo iz pristanišča od dva do šest splavov. Na vsakem je bil karmoni in pet splavarjev. Karmoni je bil navadno starejši, izkušen splavar, ki je dobro poznal reko in njene pasti. Veslal je spredaj, zra-

Ambientalna postavitve v kuhinji – splavar pripoveduje zgodbo. Foto: Boža Grafenauer.

ven njega sta bila dva »prednjeka«, zadaj na desni pa »ravnjak«. Vsak konvoj splavov je imel s sabo tudi manjši čoln, ranco, ki so jo uporabljali, ko so morali pristati in pomagati nasedlemu splavu. Splavi so po dveh dneh vožnje prispeli do Donje Dubrave. Od tod vožnja ni bila več tako nevarna, ni bilo več nujno imeti šestčlansko posadko, zato so se nekateri vračali domov.

Splavi so morali pristajati v pristaniščih. Pristojne oblasti so predpisovale red v pristaniščih in določale tarife za pristajanje, razkladanje, izdelavo šajk in splavov ter ležarino za tovor. V mariborskem pristanišču je bil postavljen »Lendhaus«, kjer je stanoval »Lendhüter«, čuvaj Lenta. Določeno je bilo, kako so morali zlagati drva, sicer je čuvaj kup lahko podrl in ga zapovedal zložiti na novo. Poskus goljufanja je moral prijaviti. Pozneje je pobiral mitnino »lentkapitan«, ki so ga izvolili splavarji, navadno pa je bil gostilničar. Zadnji je bil izvoljen leta 1930, pozneje niso več pobirali splavarskih pristojbin. Na splavu je bila tudi »huta« – koliba, kamor so se zatekli, ko je deževalo. V pristanih so nekateri v njej prenočevali, tam so hranili nahrbtnike s perilom in hrano. Za huto so postavili ognjišče, zbito iz desk v obliki pravokotnika, obloženega z ilovico. Nanjo so položili štiri opeke, na te pa postavljali lonce. Ob večerih so splavi pristajali v pristaniščih. V bližnjih gostilnah so si splavarji odpočili, se najedli in odžejali. Najpogostejše so si naročali golaž, »ajmohc«, kruh, juho z »nudlči« in mesom. Imeli so svoje stalne flosarske gostilne, v njih so tudi spali. Le eden od splavarjev je moral prespati na splavih, da je pazil na tovor.

Največ prometa je bilo v pomladanskih in jesenskih mesecih, ko je imela Drava dovolj vode. Največ splavov je odplulo iz Dravograda, saj je bilo tam zbirališče za les iz Mežiške in Mislinjske doline. Drugi pomembni kraji, od koder so odpluli, so bili Libeliče, Vuzenica, Muta, Radlje, Vuhred, Brezno, Ožbalt, Lovrenc, Fala, Ruše, Selnica, Brestrnica in Maribor kot zadnja postaja za sestavljanje splavov. Dravski splavi so se ustavljali v Mariboru, na Ptuj, v Varaždinu, Dubravi, Barcsu, Moslavini in Osijeku. Pot so nadaljevali tudi naprej po Donavi in pristajali tudi v Bugujevu, Vukovarju, Palanki, Čibbu, Novem Sadu, Slankamnu in Beogradu. Nekateri so pluli še po Aleksandrovem in Petrovem kanalu, Tisi, Tamišu in Begi. Ambientalna postavitve je tudi v kuhinji. Popelje nas v začetek 20. stoletja, z možko lutko, flosarjem, ki ravno malica in pripo-

3 Prva omemba splavarske organizacije je iz Vuzenice. Ohranjeni so zapiski splavarskega ceha, ki se začnejo leta 1776, in cinast vrč iz leta 1829. Takoj po prvi svetovni vojni ni obstajala nobena splavarska organizacija. Splavarji so bili prepuščeni izkoriščanju lesnih trgovcev in podjetij, zato so leta 1928 ustanovili organizacijo zgornjih in spodnjih splavarjev. Ta je organizirala tudi stavke, na njih pa so splavarji zahtevali višje plače. Pozneje so ustanovili splavarsko zadrugo v Ožbaltu, delovala pa je do leta 1941. Splavarska zadruga je dosegla tudi popust za vožnje z vlakom. Splavarji so se vračali domov z vlakom, pred uvedbo železnice pa peš ali na kmečkih vozovih. Iz Donje Dubrave so se vračali nekaj dni, iz Slavonije in Srema pa dva do tri tedne.

veduje zgodbo v narečju,⁴ ter predstavi tradicionalne praznike in verovanja, povezane s splavarstvom.

Pred gradnjo hidroelektrarn je bila Drava deroča in nevarna reka. V strugi je bilo veliko čeri in skal, ki so povzročile mnoge splavarske nesreče. Od Maribora navzdol so veliko nevarnost za splave pomenili tudi plavajoči mlini in žage. V spodnjem toku Drave in Donave vožnja sicer ni bila tako nevarna, toda predvsem v jesenskih mesecih sta plovbo močno ovirala megla in košava, močan severovzhodni veter, ki je potegnil iz Panonske nižine. Na plovbi do Osijeka so morali paziti na druga plovila. Vlačilci so vlačili po nekaj plovil po reki navzgor in pogosto drsli tik ob splavih ali jih celo zadeli.

Za varstvo pred nevarnostmi so se splavarji obračali na zavetnike. Najpomembnejši je sv. Miklavž, za pomoč so prosili tudi sv. Janeza Nepomuka in Mater božjo. V Dravski dolini je kar nekaj cerkva in kapel posvečenih sv. Miklavžu. Zaščitnik splavarjev je bil tudi sv. Martin, predvsem zato, ker se je sezona splavarjenja končala prav na martinovo. Na ta praznik so imeli v Ožbaltu ponavadi splavarski dan z zahvalno mašo, na kateri so se spomnili tudi vseh žrtev, ki jih je zahtevalo splavarjenje. Začetek splavarske sezone je bil ponavadi marca, okrog gregorjevega, ko je voda že primerno čista, gladina pa dovolj visoka. Karmoniši so povezali manjši splav, imenovan cizek, in z njim pregledali in preizkusili tok Drave, da so na poznejših vožnjah vedeli, kje so nastale spremembe in kje so nevarnosti.

Vsakega splavarja, ki se je prvič odpravil na pot, je čakal krst. Vsi splavi so se ustavili v Donji Dubravi, splavarji pa so se zbrali v gostilni, ki so jo navadno obiskovali. Tukaj so krstili vse novepčene splavarje in karmeniše. Obred je vodil zgovoren splavar, ki je predstavljal duhovnika, pomagala sta mu ministranta. Oblečeni so bili v improvizirana mašna oblačila. Krščenec si je izbral starejšega in izkušenega splavarja, ki mu je bil za botra. Postavljali so mu različna šaljiva vprašanja, po duhovnikovem nagovoru so krščenca krstili z vodo oziroma vinom. Veselo razpoloženje je trajalo še pozno v noč, nekateri so postanek izkoristili za obisk pri ljubici.

Iz kuhinje je prehod na zunanji gank, kjer je tudi stranišče. Pod gankom so na ogled nekateri večji predmeti.

Kletni in podstrešni prostori za zdaj še niso izkoriščeni. Klet bo v prihodnosti rabila kot promocijski del objekta, v njej bodo tudi vinska klet in nekateri pripomočki splavarjev. Tudi podstrešje bi lahko uporabili kot raz-

stavni prostor. Možna je še ambientalna predstavitev sobe samskega splavarja. Na podstrešju je sicer bila dimnica za meso.

Splavarstvo je bilo tudi nevarno. Vsako leto je v Dravin mokri grob odšlo od pet do deset splavarjev. Čeprav so bili vseskozi v stiku z vodo, so le redki znali plavati.

Pogosto je splav nasedel, posebno takrat, ko je po nalivih in poplavih Drava spremenila tok. Ko je splav zapeljal na plitvino, so si pomagali s »konjem«, tramom, ki je bil na vsakem splavu. Z njim so zajezili bočni tok. Privezali so ga na bok splava tako, da je imel tok na konja največji upor. Vodni tok je potiskal konja in s tem tudi splav. Še teže pa je bilo, če je splav zapeljal na »pikl«, kot so imenovali prodišče razvodnice. Takrat je nasedel in pogosto ga niso zmogli sami dvigniti s koli ter vrniti v rečni tok. V takem primeru je karmoniš takoj obvestil splavarje iz iste skupine s signali: pokončnim dvigom štiri metre dolge bele deske in z močnim glasom: »pu-pu-pu«, kar je pomenilo, da morajo priti na pomoč. Preostali splavi so pristali, splavarji so prišli pomagat z ranco. Nasledli splav so morali razložiti, dokler ni bil dovolj lahek, da so ga odrinili proti globlji vodi. Nato so ga spet naložili.

Splavarstvo je stoletja dajalo kruh družinam v Dravski dolini in zaznamovalo življenje mnogih generacij. Po drugi svetovni vojni je dejavnost povsem zamrla. Z leti je bilo vse manj ljudi, ki so se ukvarjali s splavarstvom. Ti so dali pobudo, da se bogato znanje ohrani in prenese na mlajše generacije. Na osnovnih šolah so začeli uresničevati projekte, pri katerih so učenci zapisovali pričevanja starejših ljudi in se tako seznanili s tradicijo. Splavarstvo se je začelo obujati in obnavljati tudi v turistične namene. Dejavnost, ki je bila nekoč namenjena prevozu lesa, so spremenili v turistično znamenitost, ki je namenjena širokim množicam in mora zadovoljiti njihove prostočasne potrebe po zabavi, druženju, hrani in jedači. Zato so se pojavili kompromisi in posodobitve tradicionalnih postopkov, tudi nekatere rešitve, ki s splavarjenjem nimajo nič skupnega.

Prav zaradi tega je še bolj pomembno, da se ta del zgodovine predstavi tudi strokovno, v muzeju. Pozitivno je, da je pobuda za takšen muzej prišla od domačinov samih, neposrednih potomcev splavarjev, in v kraju, ki je že od nekdaj živel s splavarstvom in od njega.

Viri in literatura

BAŠ, Angelos 1974: Savinjski splavarji. Ljubljana.

MACUH, Peter et. al. 2000: Drava nekoč in danes. Zemljepisne, zgodovinske in etnološke značilnosti sveta ob Dravi. Splavarstvo in energetika.

⁴ Splavar Franc Šarman (1905–1991) pripoveduje, posneto novembra 1995 (last Vili Vuk, Maribor).